
WPROWADZENIE

Anna Wilkomirska

In memoriam Anny Radziwiłł

W kwietniu 2013 roku odbyła się w Warszawie (pierwszy dzień) oraz w Domu i Bibliotece Sichowskiej im. Krzysztofa i Zofii Radziwiłłów w Sichowie Dużym (drugi dzień) konferencja poświęcona pamięci Anny Radziwiłł zatytułowana: *Dylematy polskiej edukacji. In memoriam Anny Radziwiłł*. Organizatorami konferencji były następujące instytucje: Fundacja im. Stefana Batorego, Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach, Dom i Biblioteka im. Krzysztofa i Barbary Radziwiłłów w Sichowie oraz Wydział Pedagogiczny Uniwersytetu Warszawskiego.

Anna Radziwiłł była postacią niezwykłą w najnowszej historii polskiej edukacji. Nawet pełniąc funkcje polityczne, była przede wszystkim nauczycielem skupionym na misji wychowywania młodych pokoleń. Wieloletnia nauczycielka i dyrektorka warszawskich liceów została trochę nieoczekiwanie dla samej siebie wiceministrem edukacji w rządzie Tadeusza Mazowieckiego, a następnie, pełniąc funkcję doradcy ministra edukacji, współtwórczynią reformy systemu oświaty (1999 r.) w rządzie Jerzego Buzka. Później pełniła funkcję podsekretarza stanu w Ministerstwie Edukacji Narodowej i Sportu w rządzie Marka Belki. Była również senatorem RP z Warszawy, a także członkinią Rady Edukacji Narodowej, organu doradczego przy minister Katarzynie Hall.

Pamiętamy ją jako współautorkę raportu *5 lat po Sierpniu* oraz książek i podręczników: *O współdziałaniu między szkołą a domem*, *Dobra szkoła. Szkoła w życiu – życie w szkole*, *Historia 1789–1871*, *Historia 1871–1939*, *Historia 1939–1956*, *Historia 1956–1997 – podręcznik dla szkół średnich*, *Historia dla maturzysty – wiek XIX*.

Za swoją pracę na rzecz edukacji została uhonorowana wysokimi odznaczeniami: Złotym Krzyżem Zasługi, Medalem Komisji Edukacji Narodowej oraz Krzyżem Komandorskim Orderu Odrodzenia Polski.

Celem konferencji była refleksja nad problemami polskiej edukacji, ocena reform wprowadzanych w ostatnich latach i rola Anny Radziwiłł w tym złożonym procesie. Interesujące jest, że jej aktywność w pracach rządu była głównie wyrazem jej pracy pedagogicznej – reformowanie systemu, zmiana programów szkolnych, zmiany dotyczące kształcenia i doskonalenia nauczycieli były zakorzenione w dojrzałych, opartych na doświadczeniu przekonaniach. Świadczą o tym wypowiedzi uczestników Konferencji, jej uczniów i współpracowników, zawarte w tym Zeszyście.

Była przede wszystkim wychowawcą. Sugestywnie mówił o tym Mirosław Sawicki, porównując swoich dwóch wielkich wychowawców: Annę Radziwiłł i Jacka Kuronia. Oboje uważali, że „obowiązkiem człowieka jest podjęcie próby zmieniania świata na lepsze”, a „najsukuteczniejszym sposobem zmieniania świata, przynoszącym największe efekty, jest bycie nauczycielem – wychowawcą”. Równie mocno zaakcentował to w swoim wspomnieniu Andrzej Jaczewski, porównując Annę Radziwiłł do najwybitniejszych pedagogów: „Bardziej niż nauczycielką historii, Anna Radziwiłł była wychowawcą na miarę Korczaka czy «Dziadka» Lisieckiego”.

Można powiedzieć, że Anna Radziwiłł pragmatyczną reformatorką była od pierwszych lat pracy nauczycielskiej w szkole socjalistycznej. Jak mówiła Małgorzata Budyta-Budzyńska: „Chciała w uczniach wykształcić krytyczne i refleksyjne myślenie o dziejach i temu służyło problemowe przedstawianie tematu. Sama zresztą tak myślała o historii, jako ciągu wyzwań i odpowiedzi [...]. Przez analizę faktów i procesów historycznych chciała, po pierwsze, wykształcić w uczniu nawyk refleksji nad rzeczywistością; po drugie, dać mu niezbędną mapę pojęć – matrycę do rozumienia świata, którą później w ciągu życia już samodzielnie by uzupełniał”. Krytyczna refleksja o naszych dziejach na pewno nie była celem nauczania historii w szkołach Polski Ludowej. „[W] określaniu swej kompetencji Anna Radziwiłł najpierw mówiła, że jest pedagogiem, a potem historykiem” – napisała w swoim wspomnieniu Zofia Teresa Kozłowska. Dlatego w historii interesowały ją motywacje, uwarunkowania aktywności ludzi, zarówno historycznie ważnych, jak i zwykłych. Rozumienia świata wymagała też od nauczycieli.

Katarzyna Hall uważa Annę Radziwiłł za „patriotkę polskiego systemu edukacji”. Była pragmatycznym politykiem, próbującym wpływać, kiedy tylko było to możliwe, na myślenie decydentów. Zdaniem byłej minister, „Wśród pracowników ministerstwa o dłuższym stażu pracy sprawowała chyba swojego rodzaju nieformalny rząd dusz”.

Opinie potwierdzające zarówno charyzmę, jak i odpowiedzialny pragmatyzm Anny Radziwiłł są podzielane przez wszystkich zaproszonych na konferencję

ministrów i wiceministrów odpowiedzialnych za edukację w ostatnich dekadach, na czele z profesorem Henrykiem Samsonowiczem, ministrem edukacji narodowej w pierwszym po przełomie 1989 roku rządzie Tadeusza Mazowieckiego. Właśnie debata panelowa z udziałem Henryka Samsonowicza, Andrzeja Janowskiego, Mirosława Sawickiego i Katarzyny Hall prowadzona przez redaktora Piotra Pacewicza z „Gazety Wyborczej” była interesującą sesją rozpoczynającą Konferencję¹.

Transkrypcja tej debaty z wybranymi głosami z sali poprzedza obszerny zbiór artykułów o osobie i dziele Anny Radziwiłł. Zbiór ten da się podzielić na trzy części. W pierwszej znalazły się wypowiedzi o charakterze wspomnieniowym, często bardzo osobistym. Ich autorami są Andrzej Janowski, Andrzej Jaczewski, Katarzyna Hall, Zofia Teresa Kozłowska i Wojciech Starzyński. Druga część, którą otwiera referat Mirosława Sawickiego o modelach wychowania Anny Radziwiłł i Jacka Kuronia, zawiera artykuły (także niepozbowione nut wspomnieniowych) związane z edukacyjną pracą Anny Radziwiłł jako wychowawcy młodzieży i nauczycielki historii, będącej również autorką podręczników szkolnych. Małgorzata Budyta-Budzyńska, uczennica Anny Radziwiłł, charakteryzuje jej szczególną wizję i metodę uczenia historii, w której najważniejsza była sztuka myślenia i rozumienia procesów historycznych. Fakty (twarda wiedza, której surowa nauczycielka wymagała) były dla niej raczej kontekstem analiz zjawisk historycznych, a nie głównym celem nauczania. Ważna była pogłębiona analiza uwarunkowań politycznych, społecznych, ekonomicznych i kulturowych jako czynników wpływających na bieg dziejów.

Do takiego nauczania historii potrzebne były podręczniki, inne niż te dostępne wówczas w polskiej szkole. Dlatego Anna Radziwiłł zdecydowała się na stworzenie nowych podręczników. O pracy nad 4-tomowym cyklem do historii dla liceów interesująco opowiedział w swoim referacie Wojciech Roszkowski, współautor serii, wskazując, jak ważna dla autorów była refleksja nad relacjami między celami i metodami nauki a celami i metodami dydaktycznymi w historii.

Problemom dydaktyki historii i podręczników, które powinny ten proces wspomagać, poświęcone są jeszcze dwa artykuły. Jarosław Czubyta zauważa, że z perspektywy historyka uniwersyteckiego analiza problemu suwerenności lub jej braku w realiach polskich XIX w. w podręczniku szkolnym jest zadaniem niezwykle trudnym. Ocenia, że obraz Księstwa Warszawskiego i polityki cesarza

¹ Dyskusje odbywały się również po niektórych wypowiedziach oraz na zakończenie pierwszego dnia sesji. Nie są prezentowane w całości, podejmowanych było wiele wątków i dyskusja nie zawsze miała charakter naukowy.

wobec Polaków w podręczniku Anny Radziwiłł i Wojciecha Roszkowskiego wyraźnie odbiega od dotychczasowej konwencji „napoleońskiej legendy”. Autorom udało się pokazać delikatne różnice między autonomią i pełną suwerennością. Wiesław Caban zmagą się z pytaniem, jak pisać o powstaniach narodowych w podręcznikach szkolnych, wyraźnie krytykując podejście martyrologiczne.

Artykuł Adama Massalskiego dotyczy pracy szkół elementarnych w Królestwie Polskim w dobrach rodów arystokratycznych, także Radziwiłłów. Omówione są akty prawne regulujące funkcjonowanie szkolnictwa elementarnego, w tym program szkolny, oraz przebieg procesu rusyfikacji. Dokładne analizy dotyczą Sichowa, miejsca urodzenia Anny Radziwiłł, a dzisiaj swoistego centrum kulturalnego.

Kilka następnych artykułów: Wandy Dróżki, Marty Zahorskiej, Anny Wilkomirskiej i Anny Zielińskiej dotyczy problematyki zawodu nauczyciela, bardzo ważnej dla Anny Radziwiłł, zarówno w wymiarze refleksji teoretycznej, jak i codziennej praktyki wychowawczej i dydaktycznej. Wanda Dróżka, nawiązując do publikacji Anny Radziwiłł *O ethosie nauczyciela*, stawia pytanie, czy w procesie koniecznej modernizacji zawodu nauczyciela, dostosowywania go do pragmatycznych wymogów (po)nowoczesności, globalizacji, neoliberalnej ekonomii, cywilizacji informacyjno-cyfrowej, społeczeństwa uczącego się, korzystne jest pozbywanie się jego szlachetnej, romantycznej tradycji, „społecznikowskiego” etosu, społeczno-kulturowych odniesień i identyfikacji.

Marta Zahorska przypomina, że szkoły w okresie PRL, zwłaszcza w latach pięćdziesiątych, podlegały totalnej kontroli władz, co miało wpływ na ich późniejsze funkcjonowanie i postawy nauczycieli, wśród których dominowały podporządkowanie formalne, bierność i konformizm. Wśród przedstawicieli zawodu nauczycielskiego zdarzały się jednak osoby łamiące te schematyczne postawy, jednostki odważne, samosterowne, które potrafiły zachować swoją podmiotowość i wychowywać młodzież według standardów niezależnego myślenia. Najlepszym przykładem była właśnie Anna Radziwiłł.

Dwa następne artykuły Anny Wilkomirskiej i Anny Zielińskiej zawierają analizę wyników badań nad współtworzonym przez Annę Radziwiłł systemem awansu zawodowego nauczycieli. Przeprowadzona po kilkunastu latach jego empiryczna ewaluacja odkrywa zarówno słabości, jak i zalety systemu. Autorki postulują pewne zmiany, które zbliżyłyby system do spełnienia jego pierwotnie założonych celów edukacyjnych, a nie politycznych.

Ten specjalny Zeszyt „Kwartalnika Pedagogicznego” kończą dwa artykuły – Janiny Kamińskiej i Adama Fijałkowskiego – poświęcone analizie pracy naukowej

Anny Radziwiłł, czyli jej doktoratowi *Ideologia wychowawcza sanacji i jej odbicie w polityce szkolnej w latach 1926–1939*. Pracę tę napisała pod kierunkiem Adeli Bornholtzowej na Wydziale Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego i obroniła w marcu 1967 roku. Anna Radziwiłł, jak sama pisze, próbowała „połączyć rekonstrukcję tej ideologii z przedstawieniem jej ewolucji”. Ideologia była dla Anny Radziwiłł kontekstem do analizy ideału wychowawczego. Uważała, że problematyka ideowo-wychowawcza stanowi integralną część każdej ideologii. Jej zdaniem obóz sanacyjny wyjątkowo rozbudował problematykę wychowawczą w swojej ideologii. Rozprawa traktowała więc o istotnym pedagogicznie i historycznie zagadnieniu – roli wychowania i kształcenia w koncepcjach wychowawczych, które dominowały w społeczeństwie dwudziestolecia międzywojennego. Autorzy artykułów zwracają uwagę, że rozprawa także dzisiaj skłania do refleksji nad wpływem ideologii na system edukacji i kształt socjalizacji szkolnej. W analizach funkcjonowania systemu oświaty istotne jest dostrzeganie kontekstu historycznego. Doktorat powstał w roku 1966, jak podkreśla Adam Fijałkowski, był to czas szczególny – walki między państwem a Kościołem, ideologicznego sporu „przywódców narodu” tak różnych pod każdym względem, jak I sekretarz Władysław Gomułka i kardynał Stefan Wyszyński. Po tych dwóch analitycznych artykułach udostępniamy po raz pierwszy w formie publikacji fragmenty doktoratu Anny Radziwiłł, pochodzące z egzemplarza ze zbiorów rodzinnych.

Określenie „dylematy edukacji” zawarte w tytule konferencji, pełne różnorodnych treści i znaczeń, jest niewątpliwie wątkiem przewijającym się w rozmaitej postaci przez wszystkie artykuły. Wspomnienie o Annie Radziwiłł pozwoliło na nową odsłonę tej toczącej się przez lata debaty, w której miała swój tak znaczący udział.

Na zakończenie, dziękując wszystkim uczestnikom i organizatorom konferencji, trzeba szczególne słowa wdzięczności skierować do Pana Piotra Kosiewskiego za ogromne zaangażowanie w organizację całości przedsięwzięcia oraz do Pana Marka Kunickiego-Goldfingera za wielką pomoc w przygotowaniu tego Zeszytu.